

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 14^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 1970

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΛΕΩΝ. Θ. ΖΕΡΒΑ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΜΕΛΟΥΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ.— **Μαραθῶν, ὑπὸ Σπυρίδωνος Μαρινάτου***.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι ὁ Μαραθῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα περιελάμβανε τέσσαρας δήμους, ἐφ' ᾧ καὶ ἐλέγετο τετράπολις. Οἱ τέσσαρες δήμοι ἐλέγοντο Προβάλινθος, Τρικόρυθος (ἦ - νθος), Μαραθῶν καὶ Οἰνὴ, προϋποθέτοντες καὶ τέσσαρας ἀναλόγους συνοικισμοὺς ἢ μικρὰς πόλεις. Ἄλλο ὄνομα διδόμενον εἰς τὴν τετράπολιν, Ὑττηνία, ἦτο περίεργον καὶ ἀκατάληπτον. Ἀπέκτησε κάποιαν σημασίαν, ὅταν οἱ γλωσσολόγοι ἀνεκάλυψαν, ὅτι πιθανῶς ἦτο «πελασγικόν», σημαῖνον καὶ τοῦτο «τετράπολις», διότι εἰς τὴν Ἑτρουσκικὴν Χοῦθ σημαίνει τέσσαρα. Πάντως τοῦτο ἠμφεσβητήθη ἐπ' ἐσχάτων, διότι τώρα νομίζεται ὅτι ἡ Ἑτρουσκικὴ λέξις σημαίνει ὄχι τέσσαρα, ἀλλὰ ἕξ¹.

Ποῦ ἀκριβῶς ἔκειτο ὁ δήμος τοῦ Μαραθῶνος δὲν ἦτο γνωστόν μέχρι τῆς σήμερον. Περὶ Μαραθῶνος γενικῶς ὑπάρχει πλουσιωτάτη βιβλιογραφία. Ἐξέχει, ἀπὸ τοπογραφικῆς ἀπόψεως, τὸ ἔργον τοῦ κ. Ε. Vanderpool καὶ ἡ ἀκριβολόγος ἐργασία τοῦ καθ. κ. W. Kendrick Pritchett. Τὸ ἔργον τοῦ καθ. κ. A. R. Burn συνοψίζει πάντα τὰ τελευταῖα πορίσματα².

* **SP. MARINATOS, MARATHON.**

1. FR. SCHACHERMEYR, Atti . . . del Primo Congresso Intern. di Micenologia (Roma, Ateneo 1968) 1, σ. 308, σημ. 38.

2. A. R. BURN, Persia and the Greeks (1962), σ. 236-257. Ὁ KENDRICK PRITCHETT ἔχει γράψει: Marathon (Berkeley 1960) [Univ. of California Publications in Classical Archaeology 4], Studies in Ancient Greek Topography, Part I, 1965 [Univ. of California, Classical Studies 1] καὶ ἐσχάτως βιβλίον ὑπὸ τὸν αὐτὸν τί-

Ὁ τελευταῖος εἶναι κυρίως ἱστορικός, ὁ Kendrick Pritchett καὶ ἱστορικός καὶ δόκιμος τοπογράφος. Τὸν Μαραθῶνα ἐτοποθέτει πλησίον τῆς παραλίας, πρὸς Β.Α. τοῦ τύμβου τοῦ Μαραθῶνος, εἰς θέσιν καλουμένην σήμερον Πλάσι, ὡς ἦδη εἶχε πράξει ὁ V. Eschenburg, ὁ χαρτογράφος τῶν Kaupert - Curtius (Karten von Attika, Βερολ. 1887 - 89, φύλλα 18 καὶ 19). Τὰ συμπεράσματα τοῦ Pritchett εἶναι κυρίως θεωρητικά. Ἐβασίζοντο ἐπὶ ἐλαχίστων ἰχνῶν καὶ ἐπὶ τῆς παρουσίας σχετικῶς ἀφθόνων ὀστράκων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἀγρῶν, ἐνῶ τὸ σημερινὸν χωρίον Μαραθῶν εἶναι νέον κατασκευάσμα καὶ τὸ ἔδαφος δὲν παρουσιάζει σημεῖα οἰκισμοῦ κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα. Τὰ συμπεράσματα τοῦ Pritchett εἶναι σύμφωνα καὶ πρὸς τὸν Στράβωνα, ὅστις ἀκολουθῶν τὴν Ἀνατολικὴν ἀκτὴν τῆς Ἀττικῆς ἀπὸ τοῦ Σουνίου πρὸς Βορρᾶν¹ ἀναφέρει Σούνιον, Θορικόν, Ποταμόν, Στειριάν, Βραυρῶνα, Ἀραφηνίδας Ἀλάς, Μυρρινοῦντα, Προβάλινθον Μαραθῶνα καὶ Τρικόρυνθον. Ὁ Προβάλινθος ἦτο κάπου μεταξὺ σημερινῆς Νέας Μάκρης καὶ τῆς Στρατιωτικῆς κατασκηνώσεως παρὰ τὸ τέως ἔλος τῆς Βρεξίτζας, ὁ Τρικόρυνθος εἰς τὸ Κάτω Σοῦλι, ὑπερκείμενον τοῦ Μεγάλου Ἐλous. Ἐπομένως διὰ τὸν Μαραθῶνα ἀπέμενε τὸ Πλάσι, παρὰ τὴν περιοχὴν τοῦ Τύμβου. Ὁ τέταρτος δῆμος, ἡ Οἰνὴ (σημερινὸν χωρίον Νοινὴ) δὲν ἀναφέρεται, διότι κεῖται μεσογείως. Ἐπομένως οὐδ' ὁ Μαραθῶν θὰ ἀνεφέρετο ὑπὸ τοῦ Στράβωνος, ἂν ἔκειτο εἰς τὸ σημερινὸν χωρίον Μαραθῶνα, εὐρισκόμενον πολὺ πλησίον τῆς Νοινῆς.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω θὰ χρησιμεύσουν, ἵνα ἐξηγήσουν διατί ἔδωκα τὴν πρόπουσαν σημασίαν εἰς τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν ἀνόρουξιν φρέατος μεταξὺ Τύμβου καὶ θαλάσσης ἀνεφάνησαν ὄστρακα, τὰ ὅποια εἶς παρατυχῶν καλὸς νέος, ὁ ὑπάλληλος τῆς ἐνταῦθα Πρεσβείας τῆς Αὐστραλίας κ. Ἀγγ. Μανδέλλος, προσεκόμισεν εἰς ἐμέ. Τὰ ὄστρακα ἦσαν Μεσοελλαδικά, Μυκηναϊκὰ καὶ Κλασσικά². Ἦρξατο εὐθὺς ἀνασκαφή, κατ' ἐντολὴν καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν μου, διεξαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐφόρου κ. Ε. Μαστροκώστα. Ἀποσπασθέντος τούτου δι' ἄλλην ὑπηρε-

τλον Part II (Battlefields), 1969 [Univ. of California, Classical Studies 4], σ. 1 - 11. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων εἰργάσθη ἐν Μαραθῶνι ὁ ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ (ΠΑΕ 1932 ἕως 1940). Ἐκ τῶν μονογραφιῶν τοῦ κ. VANDERPOOL αἱ κυριώτεραι ἐδημοσιεύθησαν ἐν Hesperia 35 (1966), σ. 93 - 106 καὶ AJA 70 (1966), σ. 319 - 323. Ὁ καθηγητὴς κ. N. HAMMOND ἔχει γράψει τὴν πληρεστέραν καὶ νεωτάτην ὑπάρχουσαν μονογραφίαν εἰδικῶς περὶ τὰ προβλήματα τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος (JHSt. 88 (1968), σ. 13 - 57).

1. ΣΤΡΑΒΩΝ, 399 (Θ, 1, 22).

2. Ὅρα διὰ περαιτέρω λεπτομερείας Ε. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΝ, Ἀρχ. Ἀνάλεκτα Ἀθηνῶν 3, 1, 1970, σ. 14 ἐξ. καὶ ἐμὲ αὐτὸν αὐτόθι, 63 ἐξ.

σίαν εἰς τὸ Ὑπ. Β. Ἑλλάδος ἀνέλαβε τὴν ἐποπτείαν ἢ ἔφορος δεσπ. Ἀνδρειωμένου καὶ ὁ ἐπιμελητὴς κ. Θέμελης, συμπαρισταμένου κατὰ τὸ δυνατόν καὶ ἐμοῦ. Ἡ ἔρευνα συνεχίζεται εἰσέτι. Τὰ ἀποτελέσματα εἶναι ἄκρως ἐνδιαφέροντα, διότι νῦν τὸ πρῶτον βεβαιοῦται ἡ θέσις τῆς πόλεως τοῦ Μαραθῶνος καὶ κυρίως διότι ἀνέλπιστον πρόσθετον φῶς χύνεται εἰς τὴν ὅλην προϊστορίαν καὶ ἱστορίαν τοῦ Μαραθῶνος, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς περιφήμου ὁμωνύμου μάχης.

Περὶ τῶν παραλιακῶν ἀνακαλύψεων δὲν θὰ ἐπεκταθῶμεν ἐνταῦθα. Ἀρκεῖ νὰ τονισθῇ, ὅτι Νεολιθική, Πρωτοελλαδική, Μεσοελλαδική καὶ Μυκηναϊκὴ περίοδος διαδέχονται ἀλλήλας. Γεωμετρικὴ κεραμικὴ ὑπάρχει ὡσαύτως. Μέγα ΜΕ κτίσμα φαίνεται ὡς ἀνάκτορον ἢ τοῦλάχιστον μέγαρον. Παχὺ ΠΕ ἢ ΜΕ τεῖχος περιέβαλλε τὸν ὅλον συνοικισμόν. Μέγας ὀρθογώνιος περίβολος τοῦ βου π. Χ. αἰῶνος μὲ πολυγωνικὴν τοιχοδομίαν προσδίδει ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς λατρείας (εἰκ. 1). Μεταξὺ δὲ τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων εἶναι «Μηλιακὰ» ἐκ τῶν Κυκλάδων καί, ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸν μνημονευθέντα περίβολον, Κορινθιακὰ τοῦ βου π. Χ. αἰῶνος. Εἰς τὰ πέριξ εὐρέθησαν Ἑλληνιστικά, Ρωμαϊκὰ καὶ χριστιανικὰ εἱρεῖπια. Ἡ ἔρευνα εἶναι δύσκολος λόγῳ ἐντατικῆς καλλιεργείας καὶ οἰκοδομῶν παντοῦ σχεδὸν τῆς ἐν λόγῳ περιοχῆς.

Κατὰ τὸ Β. Δ. τμήμα τῆς πεδιάδος τοῦ Μαραθῶνος ἀνοίγεται ἡ κοιλάς τοῦ Βρανᾶ, μεταξὺ τῶν ὄρεων Ἀγριελίκι πρὸς Ν., Ἀφορισμοῦ πρὸς Δ. καὶ Κοτρώνι πρὸς Βορρᾶν. Ἡ διανοίξις ἐτέρου φρέατος, παρὰ τὴν ἀρχὴν τῆς κοιλάδος, εἰς θέσιν Τσέπη καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος Μπουκουβάλα, ἤγαγεν ἡμᾶς εἰς περαιτέρω ἐνδιαφερούσας ἀνακαλύψεις. Μέγα Πρωτοελλαδικὸν νεκροταφεῖον ἦλθεν εἰς φῶς, ἀποτελούμενον ἀπὸ συστάδας τάφων παραλλήλως διατεταγμένων (εἰκ. 2).

Μέχρι πέντε ἐκ τῶν εὐθυγράμμων καὶ παραλλήλων τούτων συστάδων ἐξηκριβώθησαν εἰς τὸ ἀνασκαφὲν τμήμα. Ἄν ὑποτεθῇ μικρὰ ἀνθοφυτεία μεταξὺ τῶν τάφων εἰς τοὺς διαδρόμους, ἔχομεν ἐκπληκτικὸν παράδειγμα ἀπωτάτου προδρόμου τῶν σημερινῶν νεκροταφείων. Τὸ πρᾶγμα καθίσταται ἔτι σπουδαιότερον, διότι κατὰ τὴν ΠΕ περίοδον εἶναι ἀκόμη ἐξαιρετικῶς σπάνιαι αἱ ταφαὶ τῶν νεκρῶν.

Ἐκαστος τάφος ἀποτελεῖται ἐξ ὀρθογωνίου λάκκου, μικρῶν διαστάσεων (περίπου 1 μ. ἐπὶ 80 ἐκ. καὶ βάθος τὸ αὐτό), ἐπενδεδυμένου δι' ὀρθίων πλακῶν, καλυπτομένου δὲ ὑπὸ μεγάλης πλακὸς ἢ πλακῶν. Οἱ Ἕλληνες Ἀρχαιολόγοι καλοῦμεν κιβωτοσχήμους τοὺς τοιούτους τάφους. Ἰδιαιτέρον χαρακτηριστικὸν εἶναι ἐνταῦθα, ὅτι ἕκαστος τάφος φέρει μικρὰν θύραν κατὰ τὸ Νότιον μέρος τοῦ λάκκου. Οἱ νεκροὶ πάντως ἐθάπτοντο ἄνωθεν. Ἐκαστος τάφος περιβάλλεται ὑπὸ ὀρθογωνίου μικροῦ περιβόλου ἐκ μιᾶς μόνης σειρᾶς λίθων, συνήθως ὀλοιτρούχων.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐκάστου τάφου ἐθάπτοντο πολλοὶ νεκροί. Μέχρι δώδεκα

ἠριθμήθησαν ἄχρις ὥρας εἰς τὸν τάφον 2 (τὸν μέγιστον ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅστις, ὁμοῦ μετὰ τοῦ τάφου 1, φέρει τοιχώματα κτιστὰ διὰ μικρῶν λίθων). Οἱ νεκροὶ θάπτονται συνεσταλμένοι, συνήθως δὲ διαμετρικῶς ἐντὸς τοῦ λάκκου, ἔνθα ὁ χάρος κατὰ μῆκος εἶναι μεγαλύτερος. Οἱ τάφοι οὗτοι φέρουν φανερὰν τὴν ἐπίδρασιν τῶν Κυκλάδων καὶ τὰ ὀλίγα μέχρι τοῦδε εὐρεθέντα ἀγγεῖα εἶναι εἰσηγμένα Κυκλαδικά. Ἴσως πρόκειται περὶ σωστῆς ἀποικίας Κυκλαδιτῶν ἐκ τινος τῶν γειτονικῶν νήσων. Ἡ χρονολογία τῶν τάφων, ὧν μόνον δύο ἔχουσιν ἐρευνηθῆ ἰσχυρῶς μέχρι τῆς στιγμῆς, εἶναι περὶ τὸ πρῶτον ἡμῶν τῆς τρίτης χιλιετηρίδος π. Χ.

Ἐπομένως τὴν ἡμέραν αὐτὴν ἢ τρίτην κατὰ σειρὰν σκαφικὴ ἔρευνα, εἰς τὸν μυχὸν τῆς κοιλάδος τοῦ Βρανᾶ. Πρὸς ἐρμηνησίαν τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἀνασκαφῆς ἕως ἐκεῖ πρέπει νὰ μνημονευθῆ τὸ ἀκόλουθον γεγονός: Κατὰ τὸ δεκαπενταετὲς διάστημα τῶν ἐν Πύλῳ ἐρευνητῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας διὰ τοῦ ὑποφαινομένου ἐσχημάτισα τὴν πεποιθήσιν, ὅτι οἱ θολωτοὶ τάφοι ἀπαντῶσι σχεδὸν πάντοτε κατὰ ζεύγη. Ἀπέδωκα δὲ τοῦτο εἰς τὴν διπλὴν φύσιν τῆς Ἰνδογερμανικῆς βασιλείας. Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Μαραθῶνος ὑπὸ Σωτηριάδου, ἐπειράθη ἐπανειλημμένως νὰ ἐρευνηθῶ ὑπὸ τὸ ἀνωτέρω πνεῦμα. Εἰς μίαν μάλιστα περίπτωσιν, κατὰ τὸ 1956, ἔσκαψα ἐπὶ ὀλίγας ὥρας εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ μεγαλύτερου τυμβικοῦ ὑψώματος τῆς περιοχῆς. Συνήντησα πλῆθος καθαρῶν χαλίκων. Ἐπηρασμένος τότε ὑπὸ τῆς μελέτης Κεραμοπούλλου περὶ Αἰξωνῆς (ΠΑΕ 1919) ὑπέθεσα ὅτι καὶ ὁ παρὼν λιθωρὸς ἀνήκεν εἰς τοὺς ἔρμακας τοὺς ἀποδεικνύοντας τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν. Ἐπρόκειτο, ἐν τούτοις, περὶ τοῦ τύμβου τῶν Πλαταιέων.

Εἰς τὴν ἐν λόγῳ περιοχὴν τοῦ Δυτικοῦ μυχοῦ τῆς κοιλάδος τοῦ Βρανᾶ, ἀναφέρονται «ἕξ ἢ ἑπτὰ ταφικὰ ὑψώματα» ὑπὸ τοῦ Frazer¹. Διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς Τσέπη, προέτρεψα τὸν ἀκάματον ἀρχιεργάτην κ. Ἰω. Καραμῆτρον, νὰ δοκιμάσῃ μήπως ἀνεύρωμεν τὸν δεύτερον θολωτὸν τάφον, δεδομένου ὅτι οἱ σημερινοὶ ἐργάται μετὰ τὴν 2^{αν} ἢ 3^{ην} μεταμεσημβρινὴν ὥραν εἶναι ἐλεύθεροι. Μοὶ ἀνηγγέλθη μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ὅτι ὁ θολωτὸς τάφος ἀνευρέθη. Ἡ πληρεστέρα ἔρευνα ἀπέδειξεν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ὑπ' ἀρ. 1 προϊστορικοῦ τύμβου, εἰς ὃν ἀκολούθως προσετέθησαν τρεῖς ἕτεροι.

Οἱ τύμβοι οὗτοι (εἰκ. 3) ἀπετέλεσαν μίαν περαιτέρω ἐκπληξίν. Ἀνήκουσιν

1. J. FRAZER, Pausanias II, σ. 437 (1913): A little to the east of Vrana are six or seven sepulchral mounds, situated on the right (south) bank of the torrent. Νομίζω ὅτι ὁ Leake εἶναι ὁ πρῶτος μνημονεύων τὸ πρᾶγμα, ἐξ οὗ ἀντλεῖ καὶ ὁ Grote καὶ ὁ Frazer.

εἰς τὰ τυμβικά ταφικά μνημεῖα, τὰ ὁποῖα ὑπὸ τὸ ὄνομα Kurgan ἐκτείνονται ἀπὸ Νοτιοδυτικῆς Σιβηρίας καὶ Οὐκρανίας, διὰ μέσου τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, μέχρι καὶ τῶν Νοτιωτάτων μερῶν τῆς Πελοποννήσου. Ἀνήκουν εἰς τὴν πρῶτον δευτέραν χιλιετηρίδα (ἴσως μᾶλλον ἀρχίζουσι περὶ τὸ 2.200) καὶ φθάνουν μέχρι τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν Ρωσίαν χρησιμοποιοῦνται εἰσέτι ἐπὶ τῆς Σκυθικῆς περιόδου τοῦ 6ου αἰῶνος π. Χ. καὶ ἔτι βραδύτερον. Ἡ γειτονικὴ Ἀλβανία ἔδειξε τελευταίως ὁμοίους τύμβους, οἱ ὁποῖοι περιεῖχον καὶ Μυκηναϊκὰ εἰσηγμένα ἀγγεῖα καὶ χάλκινα ὄπλα, τὰς πρῶτας περὶ τῶν ὁποίων ἀκριβεστέρας εἰδήσεις ὀφείλομεν εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Ν. Hammond.

Ἐκ τῶν κυκλικῶν τύμβων τοῦ Βρανᾶ οὐδεὶς ἠρηνυθῆ ἀκόμη ἐντελῶς. Ὁ ὑπ' ἀρ. 1 εἶναι ὁ μέγιστος πάντων (διάμετρος σχεδὸν ἀκριβῶς 17 μ.) καὶ φέρει δευτέρον μικρότερον ταφικὸν κύκλον, ὅστις ὅμως δὲν κεῖται ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ μείζονος περιβόλου. Φέρει ἕνα, ἐλπίζομεν ἄθικτον, κιβωτόσχημον τάφον ὁ ἐσωτερικὸς περιβόλος, ὑπάρχουσι δὲ τοῦλάχιστον τρεῖς ἄλλοι κατὰ τὸν ὑπόλοιπον χῶρον μεταξὺ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ κύκλου. Εἶναι πρόωρον εἰσέτι νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ περὶ περαιτέρω προβλημάτων.

Πάντες οἱ τύμβοι ἦσαν λίθινοι, ὄρατοί, τὸ δὲ ἐλάχιστον ἐπ' αὐτῶν εὐρεθὲν χῶμα εἶχε συσσωρευθῆ κανονικῶς κατὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν αἰῶνων. Ὁ ὑπ' ἀρ. 2 τύμβος ἐλαφρῶς μόνον ὑπολείπεται τοῦ 1 εἰς διαστάσεις καὶ (πρὸς τὸ παρὸν) δεικνύει ἐν μόνον μεγαροειδὲς ἀψιδωτὸν κατασκευάσμα εἰς τὸ κέντρον του, ὡς καὶ εἰς τὸν τύμβον Παπουλιῶν ὑπάρχει ἀνάλογον κατασκευάσμα, πιθανῶς νοητέον καὶ ὡς κοινὴ κατοικία τῶν νεκρῶν.

Οἱ ὑπ' ἀρ. 3 καὶ 4 τύμβοι εἶναι λίαν κατεστραμμένοι καὶ φέρουν κιβωτοσχήμους ἢ λακκοειδεῖς τάφους.

Καὶ ἤδη ἐρχόμεθα εἰς τὴν τελευταίαν, τὴν μεγίστην ἴσως ἀνακάλυψιν ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορικῆς καὶ θὰ ἔλεγον καὶ αἰσθηματικῆς, ἥτοι εἰς τὸν τύμβον τῶν Πλαταιέων.

Ὅταν ἐφθάσαμεν εἰς Βρανᾶ, μεγάλαι ἀλλαγαι εἶχον ἐπέλθει ἐν τῷ μεταξὺ διαστήματι τῶν δέκα πέντε περιποῦ ἐτῶν ἐπὶ τοῦ σεβασμίου μνημείου. Οἱ ἀνασκαφεῖς ἢ οἱ τυμβωρύχοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἤδη ὁ Σωτηριάδης ἀφιερώνει μερικὸς πικρὸς λόγους¹, εἶχον ἀνασκαλεύσει βαθέως τὸν τύμβον. Πελώριον τραῦμα ἔχαινε κατὰ τὸ Ἀνατολικὸν μέρος (εἰκ. 4), οἱ δ' ἐξαχθέντες λίθοι καὶ χάλικες ἔκειντο κατὰ σωροὺς εἰς τὰ πέριξ. Ἐκ Νότου θεώμενος ὅμως ὁ τύμβος ἐφαίνετο ἄθικτος. Ἐκ Βορῶ ἐφαίνοντο σαφῶς ἐπάλληλοι ζῶναι ἐκ μεγαλυτέρων λίθων,

1. ΠΑΕ 1935, ἰδίᾳ σ. 91.

Εικ. 1. Κάτω, ΠΕ ή ΜΕ τείχος. Ἐνω, πολυγωνικός ἀρχαῖος περίβολος.

Εικ. 2. Τσέπη, Πρωτοκυκλαδική νεκρόπολις.

Είκ. 3. Βορανά, τύμβος I (άνω) και τμήμα τοῦ τύμβου II (κάτω).

Είκ. 4. Ὁ τύμβος τῶν Πλαταιέων ἐξ Ἀνατολῶν.

Εικ. 5. Νεκρός ὑπ' ἀριθ. 4 τοῦ τύμβου
τῶν Πλαταιέων.

Εικ. 6. Δήκυθος ἐκ τῆς πυρᾶς 1 τοῦ τύμβου
τῶν Πλαταιέων.

δίδουσαι τὴν ὄψιν τοῦ πύργου τῆς Σαμάρα καὶ τῶν κατ' αὐτὸν ἀναπαραστάσεων τοῦ Πύργου Βαβέλ. Προφανῶς τοῦτο ἐγένετο, διὰ τὰ συγκρατῶνται εὐκολώτερον οἱ μικροὶ χάλικες καὶ τὰ κερδίση ταχέως ὕψος ὁ τύμβος. Ἀνάλογα μικρὰ ἀναλήμματα φαίνονται ἀμυδρῶς καὶ κατὰ τὰς λοιπὰς πλευρὰς τοῦ τύμβου.

Οἱ λαθροσκαφεῖς ἐπέφερον καὶ ἓν καλόν, ὅτι ἠλάττωσαν τὰς δαπάνας τῆς ἡμετέρας ἐρεῦνης. Ἠρχίσαμεν τὴν σκαφὴν ἐκ τῆς καταστραφείσης Ἀνατ. πλευρᾶς, ἔνθα αἱ ἐπιχειρήσεις εἶχον προχωρήσει τόσον πολὺ, ὥστε σχεδὸν εἴχομεν πρὸ ἡμῶν τὸν πυθμένα τοῦ κέντρου τοῦ τύμβου. Ἀπεμάκρυνα τοὺς ἀπομένοντας λίθους, ὧν ὀλίγοι μόνον εὗρίσκοντο εἰς τὰς ἀρχικὰς τῶν θέσεις καὶ ἔδωκα ἐντολὴν ἀκριβεστάτης συλλογῆς τῶν ὀστράκων, τὰ ὁποῖα ἤθελον τυχὸν εὗρεθῆ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ προτυμβικοῦ ἐδάφους. Ἐκαθαρίσθησαν περίπου 20 τετρ. μέτρα τοῦ δαπέδου τοῦ τύμβου. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο, ὅτι πλὴν δύο μικρῶν Μεσοελλαδικῶν ὀστράκων, πάντα τὰ λοιπὰ ἀπετέλουν ὁμοιογενὲς σύνολον. Χρονικῶς πάντα ἀνήκον εἰς τὴν στρωφὴν τοῦ ἔκτου πρὸς τὸν πέμπτον αἰῶνα, ποιοτικῶς δὲ ἀνήκον εἰς μελανόμορφα ληκύθια, μελαμβραφῆ ποτήρια καὶ σκύφους, μεγάλα πινάκια καὶ στάμνους ἢ λουτροφόρους. Πάντα εἶναι τυπικὰ τῶν περὶ τὸ 500 καὶ ὀλίγον κατόπιν χρόνων, ἀκριβῶς δὲ παρόμοια εἶναι καὶ τὰ ὑπὸ τὸν μέγαν τύμβον τῶν Ἀθηναίων (τὸν Σωρόν), ὅπου ἐτάφησαν οἱ Μαραθωνομάχαι.

Ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἀναφέρει λεπτομερείας περὶ τῆς ταφῆς τῶν ἡρώων τούτων. Ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρει, ὅτι ἐτάφησαν ἐκεῖ ὅπου ἔπεσον, χωρὶς τὰ μεταφερθῶσιν εἰς Ἀθήνας καὶ μόνος ὁ Πausanias προσθέτει μερικὰς πολυτίμους πληροφορίας. Μᾶς λέγει δηλαδὴ, ὅτι ἐτάφησαν χωριστὰ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ χωριστὰ οἱ Πλαταιεῖς καὶ οἱ δοῦλοι, οἱ ὁποῖοι διὰ πρώτην φορὰν ἐπετρᾶπη τὰ πολεμήσουν καὶ ἐκεῖνοι διὰ τὴν συγγεράν ἀνάγκην. Πολυπραγμονεῖ καὶ περαιτέρω, λέγων ὅτι δὲν ἠδυνήθη τὰ ἀνακαλύψῃ ἕχρος τοῦ τάφου τῶν Περσῶν. Ἡμεῖς λοιπὸν εἴχομεν τώρα ἐνώπιόν μας ἓνα τύμβον, ὅστις ἦτο σύγχρονος πρὸς τὸν Σωρόν.

Τοῦτο ὑπῆρξεν ἐνθάρρυνσις σπουδαία, ὅτι εὗρισκόμεθα ἐνώπιον τοῦ τύμβου τῶν Πλαταιέων, ὅστις, κατὰ τὸν Pausanias, ἦτο χωριστός, χωρὶς ὅμως τὰ δηλοῦται ἂν ἔκειτο πλησίον ἢ μακρὰν τοῦ τάφου τῶν Ἀθηναίων. Ὁ παρὼν τύμβος οὐδενὸς ἄλλου εἶναι δεύτερος, πλὴν τοῦ τύμβου τῶν Ἀθηναίων. Ἔχει διάμετρον περίξ τῶν 40 μέτρων, τὸ δὲ μέγιστον αὐτοῦ ὕψος, ὅτε ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφὴ ἡμῶν, ἔφθανε τὰ 3 μέτρα. Ἡ ἀπόστασις του εἶναι δύο τοῦλάχιστον χιλιόμετρα ἀπὸ τοῦ Σωροῦ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδειξε τὰ ἑξῆς: Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, ὑπὸ τὸν τύμβον, συμπίπτει πρὸς τὴν σημερινήν. Ἐπομένως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς πεδιάδος τοῦ Μαραθῶνος δὲν ἔχομεν τὰς παχείας ἀλλουβιανὰς προσχώσεις, αἵτι-

νες υπετέθησαν διὰ τὸ Πλάσι¹. Τὸ ἔδαφος εἶς τινα σημεῖα ἦτο καθαρὸν (μὴ πῶς ὅμως λόγῳ τῶν ἀνασκαλεύσεων;) καὶ εἰς ἄλλα ἐκαλύπτετο ὑπὸ σειρᾶς μειζόνων λίθων, συνήθως ὀλοιτρόχων, διότι τὸ περίξ ἔδαφος παντοῦ εἶναι προσχωσιγενὲς ἐκ τῶν ὑπερκειμένων φαράγγων τοῦ Βρανᾶ καὶ τοῦ Ἀφορισμοῦ.

Παντοῦ ὑπῆρχον ἴχνη σκληρύνσεως τοῦ ἐδάφους ὑπὸ πυρός. Εἷς τινα μάλιστα σημεῖα καὶ ἡ χροιά τοῦ χώματος ἦτο ὑπέρυθρος. Πάντως ἀνθρακες δὲν ὑπῆρχον. Τὰ ὄστρακα ἀνευρίσκοντο καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ μεταξὺ τῶν κατωτάτων λίθων καὶ ἀναμεμιγμένα εἰς τὰ πρῶτα 10-15 ἑκατοστὰ τοῦ χώματος. Εἷς ἐν σημεῖον ὑπῆρχον λίθοι περίπου εἰς ὀρθογώνιον διάταξιν, οἵτινες ἐφαίνοντο τεθέντες ὑπὸ χειρὸς τοῦ ἀνθρώπου. Εἷς μάλιστα λίθος ἔκειτο ὄρθιος, ὡς εἰ ἐπρόκειτο περὶ πρωτογόνου στήλης. Ἐλείπεν ὅμως τιμῆμα τοῦ ὀρθογώνιου λιθίνου στρώματος, τὰ δ' ὑπ' αὐτὸ χώματα ἐφαίνοντο σεσαλευμένα. Παρακολουθοῦντες ταῦτα ἐφθάσαμεν, εἰς βάθος 1 μ. περίπου, εἰς τὸν πρῶτον ἀνθρώπινον σκελετόν. Ἐλείπε τὸ στήθος καὶ ἡ λεκάνη, τὸ κρανίον ὅμως καὶ οἱ πόδες ἦσαν εἰς τὴν θέσιν των. Τὰ ἐλλείποντα ἀφήρесе πασιφανῶς ἡ ἀξίνη τῶν λαθροσκαφέων. Ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις, ὅτι παραπλεύρως ὑπῆρχε καὶ ἄλλος σκελετός, καταστραφεὶς δλόκληρος. Αὕτη, εὐτυχῶς, ὑπῆρξεν ἡ μόνη ζημία ἐκ μέρους τῶν ἀγνώστων ἱεροσύλων.

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς ἔδειξε, μέχρι τῆς στιγμῆς, τὰ ἀκόλουθα: Ἐπὶ τοῦ πετρώδους ἐκείνου ἐδάφους ἠνοιχθήσαν λάκκοι βάθους 1 μ. περίπου εἰς εὐθείαν γραμμὴν κατὰ μῆκος. Ἐντὸς αὐτῶν ἀπετέθησαν οἱ νεκροὶ ἐκτάδην, ὁ εἷς κατὰ μῆκος τοῦ ἄλλου, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ τοὺς πόδας πρὸς Δυσμάς. Δύο παράλληλοι τοιαῦται σειραὶ ἐξηκριβώθησαν μέχρι τῆς στιγμῆς, ὥστε ἴσως πρόκειται περὶ τάφρων, οὐχὶ περὶ μεμονωμένων λάκκων. Τῆς πρώτης τάφρου, ἣτις καὶ ἠρουνήθη πληρέστερον, ὁ πρῶτος νεκρὸς εἶναι πλήρης, ὁ δευτέρος ὡσαύτως πλήρης, εἰς ἀρίστην δὲ κατάστασιν (εἰκ. 5), τοῦ δὲ τρίτου ἀπεκαλύφθη μόνον τὸ κρανίον, ἵνα μὴ καταστρέψωμεν τὴν στήλην.

Οἱ νεκροὶ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ χώματος καὶ λίθων, ἐπὶ δὲ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους τὸ στῶμα τῶν λίθων ἦτο συνεχὲς καὶ ὑπὲρ ἕκαστον νεκρὸν μία ἀκατέργαστος στήλη ἑσπερευτο, εἴτε ὑπὸ μορφὴν πλακωτοῦ λίθου, εἴτε καὶ ἀπλοῦ ὀλοιτρόχου. Ἡ δευτέρα παράλληλος σειρά τῶν νεκρῶν διατηρεῖ πάσας τὰς στή-

1. Τοῦτο προϋποθέτει εἰς τὰς ἐργασίας του καὶ ὁ Pritchett. Πιστεύεται ὡσαύτως, ὅτι ἡ προτυμβικὴ ἐπιφάνεια εἰς τὸν Σωρὸν εὐρίσκεται 3 μ. κατωτέρω τῆς σημερινῆς. Πάντα ταῦτα θέλουσιν ἔλεγχον. Εἰς τὸ Πλάσι ἀπεδείχθη, ὅτι μερικὰ ἐρείπια κρύπτονται μόνις 20 ἑκατοστὰ ὑπὸ τὸ σημερινὸν ἔδαφος, τὰ δὲ θεμέλια Ἑλληνιστικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν οἰκοδομῶν εὐρίσκονται εἰς βάθος ὀλιγώτερον τοῦ μέτρου.

λας. Δὲν ἀνεσκάφη πλήρως καὶ ἴσως δὲν θὰ ἀνασκαφῆ. Ὁ λόγος εἶναι, ὅτι δὲν νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ καταστραφῆ ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τοῦ τύμβου καὶ νὰ ἀνακτισθῆ κατόπιν. Εἶναι καὶ τοῦτο μνημεῖον τῆς Ἱστορίας καὶ δεόν νὰ διατηρηθῆ ἀλώβητον. Προτιμότερον εἶναι, νὰ μὴ ἀνασκάψωμεν πάντας τοὺς σεβασμούς νεκρῶν παρὰ νὰ διαλύσωμεν τὴν κατοικίαν των.

Μέχρι τῆς ὥρας ἔχομεν δύο σκελετοὺς εἰς τὸν τεταραγμένον χῶρον, ἀνὰ τρεῖς εἰς τὰ τμήματα τῶν ἀνασκαφεισῶν δύο παραλλήλων τάφρων καὶ ἓνα νεκρὸν κείμενον ὑψηλότερον πῶς καὶ καλυπτόμενον ὑπὸ τεμαχίων πίθου. Ἐν συνόλῳ δηλαδὴ ἔχομεν ἑννέα νεκρούς, τριῶν δὲ ἄλλων ἡ θέσις φαίνεται σχεδὸν βεβαία ὑπὸ τὰ στρώματα τῶν χαλίκων τοῦ τύμβου. Ἀσφαλῶς θὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ὀπισθεν τούτων, ἀλλά, ὡς ἐλέχθη, δὲν ἐπιτρέπεται ἡ περαιτέρω καταστροφή τοῦ τύμβου. Μία λήκυθος (500 - 480 π. Χ.) εἶναι τὸ μόνον μέχρι τοῦδε ἀκέραιον ἀγγεῖον (εἰκ. 6).

Εἰς συμπεράσματα εἶναι πρόωρον νὰ καταλήξωμεν, οὐδ' εἶναι ὁ ἀρμόζων τόπος ἐνταῦθα. Μόνον ὀλίγα γενικῆς φύσεως ζητήματα δύνανται ἴσως νὰ ὑπογραμμισθοῦν. Ὡς γνωστόν, ὁ Μίκων εἶχε ζωγραφίσει τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος εἰς τὴν Ποικίλην Στοάν, δηλαδὴ τὴν Ἐθνικὴν πινακοθήκην τῶν Ἀθηναίων. Εἰκονίζοντο δύο φάσεις, ἡ ἀκμὴ τῆς μάχης καὶ ἡ φυγὴ τῶν Περσῶν. Ἡρώες καὶ θεοὶ ἐπώπτεον ἄνωθεν τὴν μάχην. Φάσματα ἔλαβον μέρος εἰς αὐτήν. Εἰς μυστηριώδης καὶ παράξενος καὶ ξενότροπος σύμμαχος ἀνεδύθη ἐκ τῆς γῆς. Κατεφόνευσε πολλοὺς Πέρσας μὲ τὸ ἄροτρον ἀντὶ παντὸς ἄλλου ὄπλου. Κατόπιν ἐξηφανίσθη καὶ πάλιν, σιωπηλῶς καὶ μυστηριωδῶς. Ἀνήσυχτοι οἱ Ἀθηναῖοι ἠρώτησαν τὴν Πυθίαν. Ἐκείνη δὲ ἄλλο μὲν οὐδὲν εἶπε, πλὴν ὅτι νὰ τιμῶσι τὸν ἥρωα Ἐχετλον ἢ Ἐχετλαῖον. Ἐχέτλη εἶναι ἡ λαβὴ τοῦ ἄρότρου. Ἐπομένως οἱ Ἀθηναῖοι καλοῦνται νὰ θυσιάζωσιν εἰς τὸν ἥρωα τοῦ ἄρότρου.

Ἡ ἱστορία αὕτη δὲν εἶναι τόσοσιν παράξενος, ὅσον φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως. Ὁ Βούτης, ὁ Βουζύγης εἶναι ὀνόματα γνωστὰ τῆς ἠρωικῆς παραδόσεως τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν ἀκόμη περισσότερο, ὅπερ θέλομεν πράξει ἀλλαχοῦ. Ὁ τύμβος τῶν Πλαταίων ἀπέχει ὀλίγας μόνον δεκάδας μέτρων ἀπὸ τῶν λιθίνων τύμβων τῆς Μεσοελλαδικῆς περιόδου, οἵτινες ἀντιστοιχοῦν, ὡς σήμερον πιστεύομεν, εἰς τοὺς πρώτους Ἰνδοευρωπαϊκῆς καταγωγῆς ἐποίκους τῆς Ἑλλάδος. Ὁ δὲ μῦθος τοῦ Ἐχέτλου φαίνεται νὰ εἶναι κοινῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς καταγωγῆς. Διὰ τὴν δὲ ὁ τύμβος τῶν Πλαταίων εἶναι λίθινος, ὅπως καὶ οἱ προϊστορικοὶ γείτονές του ; Ἴδου μερικὰ προβλήματα συζητήσιμα.

Ἡ εὔρεσις τοῦ τύμβου τῶν Πλαταίων καθορίζει συγχρόνως καὶ τὸ πλησιόχωρον σημεῖον τοῦ εὐωνύμου κέρατος τῆς Ἑλληνικῆς παρατάξεως. Ἡ τοπογραφία τῆς

μάχης τώρα ἀσφαλῶς θὰ ἀναθεωρηθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων δεδομένων. Ἀκόμη καὶ ἡ στρατηγικὴ τοῦ Μιλτιάδου, πράγματι ὑπέροχος, θὰ γίνῃ περισσότερο καταληπτὴ: Ὁ μέγας φόνος τῶν Περσῶν μαρτυρεῖται ὅτι ἐγένετο εἰς τὸ ἔλος. Ἴσως θὰ γίνῃ σαφές, ὅτι ὁ Μιλτιάδης, πρῶτος μεταξὺ ἄλλων ἀναλόγων στρατιωτικῶν, ἐφήρμοσε διὰ καταλλήλου χειρισμοῦ τοῦ στρατοῦ του τὴν μέθοδον, ἧς τελευταῖον παράδειγμα ἔχομεν τὴν μάχην τοῦ Τάννενμπεργκ. Ἐκεῖ ὁ ἐχθρὸς ἐπειθαναγκάσθη ὡσαύτως νὰ πέσῃ εἰς τὰ ἔλη.

Μία τελευταία παρατήρησις εἶναι ἀναγκαία ὡς πρὸς τὴν μαρτυρίαν τῆς Σουδάς (τοῦ τῶος λεξικογράφου Σουίδα), ὅτι οἱ Ἴωνες ἀναβάντες εἰς τὰ δένδρα εἰδοποίησαν τὸν Μιλτιάδην, ὅτι ἦτο καιρὸς νὰ συνάψῃ τὴν μάχην, διότι οἱ Πέρσαι ἐπεβίβασαν τοὺς ἵππους εἰς τὰ πλοῖα. Οἱ Ἴωνες ἦσαν ναυτικοὶ καὶ ἔμενον ἐπὶ τῶν πλοίων. Ἀνάβασίς των εἰς τὰ δένδρα θὰ ἐσήμαινεν ἀπλῶς ὠραῖον στόχον διὰ τοὺς Πέρσας τοξότας. Διὰ τοῦτο προσεπάθησαν νὰ ἐρμηνεύσουν ἄλλως τὴν ἔκφρασιν «δένδρα». Ἴσως προτιμότερον εἶναι ἀντὶ «τὰ δένδρα» νὰ ἀναγνώσωμεν «τὰ ἀνθηρα». Ἀνθηρα ἐλέγοντο τὰ μικρὰ γήινα ὑψώματα μεταξὺ κήπων, ὄχθῶν ποταμῶν, ἀκόμη δὲ καὶ τῶν ἄμμων τοῦ αἰγιαλοῦ. Τοῦτο τὸ τελευταῖον εἶναι ὅ,τι χρειάζεται διὰ τὸν Μαραθῶνα.

S U M M A R Y

A casual find of sherds of Prehistoric and Classical period in Marathon gave the opportunity of undertaking an excavation. The main results are as follows:

Near the shore of Marathon, to the East and North-East of the tumulus (Soros), many architectural finds of different periods were found. There is late Neolithic and Early Helladic pottery. Many walls and a fortification wall belong to the Middle Helladic period. Over them Geometric pottery was found, while a polygonal structure is combined with Geometric and Koninthian pottery. Throughout a distance of 500 m. or more, trial trenches revealed everywhere late Hellenistic, Roman and Byzantine walls. Apparently we have here the ruins of the ancient township of Marathon.

On the North-Western end of the plain of Marathon, at a place called Tsépi, an interesting and extended Early Helladic cemetery was found. The tombs are rectangular little enclosures in parallel rows. Each of them contains a cist-grave, within which several contracted

dead were buried. The finds show that the tombs stand under the strong influence of Cycladic civilization of the early third millenium B.C. Possibly we have to do with a real Cycladic colony.

About two km. to the West, near the hamlet of Vraná, a further interesting discovery was made: Four low circular stone tumuli were excavated. They belong to the well known Kurgan family. The first and biggest among them (17 m. in diameter), shows an inner minor circular enclosure. A pit-grave, covered by two great slabs, is visible within this circle. The excavations are still in progress.

About one hundred metres to the East of this group there is another isolated and higher stone-tumulus. It is 3 m. high and about 35 to 40 m. in diameter. The still incomplete excavation has shown that a series of extended dead were buried in trenches. Over some of the dead there lie still erect tomb-stelai of unworked stones. All pottery collected is black figure ware: lecythoi, skyphoi, goblets, plates and the similar. It is apparent that we have before us the tumulus of the Plataeans fallen in the battle of 490 B.C. at the side of the Athenians.